

קטע 1:

"היום יום הולדת של אחי, אבל הוא נספה לפני ארבעים שנה באושוויץ, בסלקציה מוין. שמאלה. כבר קשה לי להאמין שהוא בכלל היה [...]
בגיל עשרים נלקח למשרפה, אני הייתי אז ילדה
בקושי זוכרת איך הוא נראה, אין לי אפילו תמונה! [...]
אחי יחיה בלבם, בדמויות ילדיהם וילדי ילדיהם.
אבל זה לא אותו דבר! הוא הומת בהיותו נער במלוא החיים
זה לא יחזרר!!!
היום חל התאריך של יום הוולדו, והוא מזמן רב כל כך איננו. שום דבר לא נשאר. האפר שלו פוזר. הושלך.
הרוחות יעיפו אותו, יטלטלו עד סוף עולם! [...]"
מתוך: בירנבאום ה., היום יום הולדת של אחי, ניגון פנימי, הוצאת טרקלין 1985, עמ' 26.

קטע 2:

געלע סקשטיין, ציירת, כתבה כשהחביאה את יצירותיה:
"בעומדי על הגבול בין חיים ומוות, בטוחה שלא אחיה עוד, ברצוני להיפרד מידידי ומעבודותיי. 10 שנות עבודה. אספתי, קרעתי ושוב עבדתי על הכנות לתערוכות של תמונותיי, ובמיוחד לתערוכה 'פורטרטים של הילד היהודי'. כעת אני מצילה, בהתאם לאפשרויות, כמה שניתן וכמה שמתאים למקום. את הכל אני משאירה בהפקר, ליד הגורל [...]
אינני מבקשת שבחים, אני רוצה רק שישאר זכר אחרי ואחרי בתי הקטנה, הילדה המוכשרת מרגלית ליכטנשטיין [...]
כעת אני רגועה. אני צריכה למות אבל את המוטל עלי עשיתי. אני מנסה לשמר זכר של עבודותיי. היו שלום, חברי וידידי, הייה שלום עם יהודי, אל תאפשרו שחורבן כזה יחזור על עצמו".
מתוך: בכרך צ., אלה דברי האחרונים - מכתבים אחרונים מן השואה, יד ושם, ירושלים 2002, עמ' 182.

קטע 3:

אלחנן אלקס, ראש היזדרט בגטו קובנה, כתב לילדיו באנגליה לפני שנרצח במחנה הריכוז לנדסברג בגרמניה:
"יזאל אהובי! היה בן נאמן לעמך [...] האמת, אהובי, צריכה להיות תמיד נר לרגלך, הוא יוליכך ויראה לך את דרך החיים.
ובנוגע לך, שרה בתי האהובה [...] הנני סומך, חביבתי, על שכלך הזך ודעתך. אל תחיי חיי שעה ואל תבקשי על דרכך צצים ופרחים. הם כה מהרה יקמלו ויבלו כשבאו. כמה מלאים יופי, חיים טהורים, חיים אציליים, חיים מלאי תוכן [...]
לרגע הנני עוצם את עיני והנני רואה את שניכם עומדים לפני. הנני מחבק ומנשק אתכם והנני אומר לכם שעד נשימתי האחרונה הנני אביכם אוהבכם".
מתוך: תורי א., גטו יום יום, מוסד ביאליק ואוני' תל אביב, 1988, ע"מ 604-608. לפרטים נוספים:
www.bialik-publishing.com

קטע 4:

את המכתב שלהלן כתב דניאל מלובלין לאחותו שבגטו ורשה:
"אחותי היקרה,
קשה לי לענות על שני המכתבים שלך כי שמעת בוודאי על הגירוש של לובלין, הנמשך כבר 14 ימים תמימים, ומתי זה ייגמר - איש אינו יודע. 15 אלף כבר שולחו - אבות, אמהות בלי הילדים, ילדים בלי הורים, ערומים ויחפים. אני יוצא ללא כלום. השארתי הכל. לא היה לי היכן להסתיר משהו וגם לא היה לי לאן להביא שום דבר. כאלף מתים לא עלינו, גוועו באופן טרגי. אני נמצא עדיין בלובלין, מתחבא במרתף חשוך, כבר 14 ימים לא ראיתי את אור היום [...]
זכרי מה מצפה לי, ייתכן שזאת העזרה האחרונה בשבילי, כי חיי אינם בטוחים. איש בלובלין איננו בטוח. [...]"

אני מנשק אתכם מעומק לבי. הלוואי שאוכל עוד להתראות ולהתכתב אתכם, דניאל".
מתוך: בכרך צ. , אלה דברי האחרונים - מכתבים אחרונים מן השואה, יד ושם, ירושלים 2002, עמ' 87.

קטע 5:

ה. היהודי האחרון

בשואה נרצחו רוב יהודי אירופה, מעטים שרדו. צלינקה ליברמן מספרת בזיכרונותיה כיצד חשה ילדה ששרדה מן השואה אך כל עולמה, כל מכריה, כל חבריה וכמעט כל משפחתה נכחדו:

"ישבתי המומה ליד אמי. הכול מתרחש כל כך מהר, ואני מנסה להתרכז במחשבותיי: האם זה ייתכן שנתרתי בחיים? האם ייתכן שאני, ילדה בודדה בין הניצולות, נוסעת עם כולן ל... בעצם לא חשוב לאן. משאלותיי התקיימו. כל כך רציתי לשרוד, לראות במו עיני במפלתם של הרוצחים. אבל לפתע שוב תקף אותי פחד: האם בכלל יש עוד ילדים בעולם? ואם כן, איך אוכל להשתלב ביניהם? איך אוכל לראותם עליזים, משחקים, לומדים? לא חשוב. הרי אינני ילדה ודי!" [...]
סיפור לנו שאנחנו עכשיו בדנמרק, וכי בעוד ימים ספורים נפליג לשוודיה - שם נהיה משוחררות לגמרי. 'שוודיה! שם אין גרמנים? לא היו שם בכלל גרמנים?' ועוד שאלה שכה פחדנו לשאול, פחדנו מהתשובה. ולכן שאלנו בלחש: 'יש שם יהודים? האם יש עוד יהודים בעולם? כן? איפה?'"
מתוך: ליברמן צ. , צלינקה - ילדה ששרדה את אושוויץ, יד ושם, ירושלים 2002, עמ' 124-121.

קטע 6:

אריקה מסלוניקי:

"היום יש לי שבעה נכדים - ליאור, איריס, תומר ועמרי, צ'רלס, אריקה ודוד. עבור נכדים אלו, ובעבור ילדי העולם כולו, מכל דת, גזע או מין, כתבתי לאחר חמישים שנה את העדות הזו, כדי שיכולו לעמוד מול מכחישי השואה וכדי שיהיו תמיד על המשמר פן יקרה שוב פשע כזה. לעולם לא עוד!"
מתוך: קוניו-אמריליו א. , סיפורה של אריקה, ניצולה מסלוניקי, עקד, 1999, עמ' 126.

קטע 7:

ג. מדבריהם של מצילים

הצלת היהודים הייתה כרוכה בסכנה גדולה, לעתים אף בסכנת חיים. הגרמנים הודיעו כי גזר דינו של העוזר ליהודים הוא מוות. מדוע בכל זאת הסתכנו אנשים אלו בהצלת אנשים זרים לחלוטין?

מתוך נאומו של חסיד אומות העולם אוסקר שינדלר במעמד נטיעת העץ לכבודו בשדרת חסידי אומות העולם ביד ושם, 1962:

"אכן לא היה קל בימים ההם. שום דבר לא היה קל. גם בזמנים האלה כל אחד היה צריך להיות בסדר - אבל אל תשכחו כי אז [כל] אחד פחד מהשני - גם הגרמנים. אני השתדלתי להיות בסדר ואילו היו יותר גרמנים שהיו מוכנים לסכן עצמם ודאי היה המצב אחר.
... לי היו לא מעט צרות בגלל התעסקותי ביהודים... באתי לפולין לעשות עסקים ולא להציל יהודים. אבל נתקלתי ביהודים. ... לא קשה היה לי לברוח עם רכושי - אבל נשארתי אתכם עד הסוף. היום קל לדבר על כך אבל אז הכל היה קשה. כי כאשר רציתי בוילצ'קה להציל 6 יהודים או להוציא מהקרונות 35 יהודים, חששתי לשתף בזה אנשים אחרים, [כאמור, כל] אחד פחד מהשני. נכון כי היה לי האומץ. ...
לא נשקתי אתכם אבל אהבתי אתכם והשתדלתי לעשות כמיטב יכולתי, ולעזור באותם המקרים שלא יכלתם לעזור לעצמכם".
מקור: ארכיון יד ושם O.6/ 317

קטע 8: